

Het Evangelie van Johannes de Heer

Door Martin Vlaming

Inleiding

In 1905 publiceerde de socioloog Max Weber een tweetal artikelen in de *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Daarin zette hij uiteen hoe de opkomst van het kapitalisme gepaard zou zijn gegaan met de piëtistische levensmoraal van de vroege protestanten. Later zijn deze artikelen in boekvorm verschenen onder de titel: *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*. Het zal altijd een magistraal werk blijven, omdat niemand eerder zo duidelijk die vreemde paradox heeft blootgelegd die in het protestantisme bestaat. Aan de ene kant wordt het aardse leven voorgesteld als een armzalig voorgeborchte van de eeuwige heerlijkheid; aan de andere kant ontpoppen deze zwartkijkers zich maar al te vaak als succesvolle zakenlieden met bloeiende ondernemingen. Weber probeert in zijn studie de mentale gesteldheid van deze Christenen in kaart te brengen en komt uit bij de leer van de predestinatie (voorbesteding). De aardse sterveling zal nooit weten wat God in Zijn verborgen raadsbesluit met hem voor heeft, maar men dient te woekeren met de talenten die men heeft. Een succesvolle vermenigvuldiging van die talenten (letterlijk opgevat als kapitaal) is in overeenstemming met God wil, en zo kan men in het aardse leven reeds een teken zien dat men op de goede weg is als men een gezonde onderneming weet op te bouwen.

Belangrijk was om niet gevangen te worden in de duivelse verleiding van de wereldse geneugten. In Engeland had je in de 17e eeuw al de Baptisten, die een spirituele onthechting predikten. De meest bekende exponent daarvan was John Bunyan, die in de gevangenis een aantal boeken schreef, zoals *Holy War* (1682) en *The Pilgrim's Progress* (1678). Het laatste boek verhaalt van een Christenpelgrim die op weg is naar de Waarheid, en zich begeeft door een wereld van verleidingen. De Nederlandse vertaling, *De Weg eener Pelgrim*, is alhier een veel gelezen boek geweest, vooral onder calvinisten. Ik hoorde m'n vader er vroeger wel eens over. De ware Christen was een pelgrim, op weg naar een wereld die zich onttrok aan de dimensies van het sterfelijk bestaan. Tegelijkertijd moest die zelfde Christen een zuinige, hardwerkende mens zijn, met een stalen zelfdiscipline.

In Weber's tijd was de wereld nog bevolkt met zulke protestanten. Je had ze in Amerika, in Australië, in Zuid Afrika en in Europa. Ook in Nederland. In hetzelfde jaar dat Weber zijn studie publiceert, verschijnt in Nederland een muziekbundel die exact de geestelijke gesteldheid bezingt waarover Weber schrijft. Samengesteld en uitgegeven door Johannes de Heer. Toeval? Ik denk dat het een soort trend van die tijd was. Ik ken Weber via m'n studie antropologie, als een socioloog die je gelezen moest hebben, wilde je mee kunnen praten. Johannes de Heer ken ik van huis uit, vanaf dat ik klein was. Als kind speelde ik zijn liederen op het mondorgel.

Achtergrond

Binnen ons gezin, een gereformeerde boerenfamilie, was de naam Johannes de Heer een begrip. Het was niet een aanduiding van een persoon, maar van een muzikaal genre. *Welk een vriend is onze Jezus* bijvoorbeeld. Als kind kende ik al veel van zijn liederen. Mijn vader zong ze soms als hij in de koeienstal aan het werk was. In de kerk werden sommige ervan ook wel gezongen, buiten de eigenlijke dienst. Want strikt genomen was Joh. de Heer geen sacrale muziek, maar meer iets om thuis te zingen, of op een vereniging. De begeleiding diende te geschieden op een harmonium. Vroeger stonden we als gezin op zondag wel rond dat harmonium te zingen. M'n vader speelde dan.

Aan deze idyllische toestand kwam een einde in het begin van de 60-er jaren. Zo deed het radiotoestel z'n intrede in ons gezin. Eerst een Aristona, maar die beviel niet. Het apparaatje werd geruild voor een tweedehands Erres uit 1957. Een wat ouder model, maar met een beter geluid, met name in de bassen. Eerst

stond die radio alleen maar aan voor de Nieuwsdienst, of religieuze muziek van de NCRV. Je had Hilversum 1 en Hilversum 2.

In 1964 kwam Radio Veronica in de ether op 192 meter middengolf. Daar kon je de zogenaamde "beatmuziek" horen. Het kenmerkende van die muziek was, zoals het woord al zegt, dat er een doordreunende klap in zat. M'n ouders waren lange tijd tegen de radio geweest, omdat je met zo'n toestel alle wereldse invloeden in huis kreeg. Dat bleek inderdaad het geval te zijn. Het gif van de "beatmuziek" bereikte via de ether ons huis en deed zijn dodelijke werk. Het zingen rond het harmonium nam drastisch af. Zo rond 1970 werd er nauwelijks meer door iemand op gespeeld, laat staan dat er nog omheen gezongen werd. In plaats daarvan reden de jongens op bromfietsen rond, liefst met meisjes achterop. Tegenwoordig is het harmonium een bedreigde instrument-soort aan het worden. Op marktplaats.nl worden ze soms voor niks aangeboden, als niemand ze ophaalt gaan ze bij het vuil.

Het harmonium

Het harmonium is in 1840 uitgevonden en gepatenteerd door de Fransman Alexandre Debain. Het principe berust op klanken van messingen triltongen zoals in een accordeon of een harmonica. Vanuit Frankrijk heeft het instrument zich verspreid over Europa en Noord Amerika. Er bestaan twee types van het harmonium. Het eerste type brengt de triltongen in beweging d.m.v. een drukwind en heeft een robuuste toon. Het tweede type werkt met zuigwind. Er is een drukbak en een vacuümbak. De toon is zachter en de constructie kan lichter gemaakt worden. Door deze uitvinding kwam er eind 19e eeuw een toetsenbord op de markt dat

betaalbaar werd voor de gewone man. Het zuigwind-harmonium maakte in de 2e helft van de 19e eeuw grote opgang in de Verenigde Staten en in bepaalde landen van Europa, waaronder Nederland. Later wordt het traporgel in de volksmond de "halleluja-pomp" genoemd, en dat is niet zonder grond. Het zegt iets over de muziek die er op gespeeld werd, het genre zagezegd. Dat genre staat een beetje gebrekkig op de historische kaart van Nederland. Het is zelfs nog nooit benoemd als genre. In de geschiedenis van de popmuziek komt het niet voor. In de geschiedenis van de klassieke muziek lezen we er eveneens weinig over. Men haalt er als het ware de neus voor op. Ik geef toe: het harmonium heeft geen virtuozen voortgebracht zoals de viool of de piano, maar commercieel is het wel een succes geweest. Al die protestantse families die zo'n instrument aanschaffen, van Dedemsvaart tot Detroit, het zijn er echt miljoenen geweest. Het is alleen een andere vorm van muziek maken. Niet om op te treden maar om zelf te doen. De Franse componist Cesar Frank heeft klassieke muziek geschreven voor het harmonium, maar dat heeft de Nederlandse huiskamer nooit bereikt. Wel de liederenbundel van Johannes de Heer, met o.a. bewerkingen van J.S. Bach en veel populaire Amerikaanse liederen.

Toetsenbordinstrumenten bestonden al wel, in de vorm van orgels, clavecimbel, piano's, psalterions, regalen, spinetten, celesta's en een groot aantal andere varianten. Die werden allemaal op de hand gebouwd, naar de wensen van de maker. Het harmonium was anders. Door een sterk verbeterde metallurgie was men in de 19e eeuw in staat om over te gaan tot mechanische productie van onderdelen. Daardoor kon men series van een product maken in plaats van maar één exemplaar. Het harmonium is de eerste gepatenteerde toetsenbordtoepassing uit de geschiedenis, en misschien ook wel één van de eerste industriële instrumenten. Het werd een verkoopsucces. Ten eerste: het product

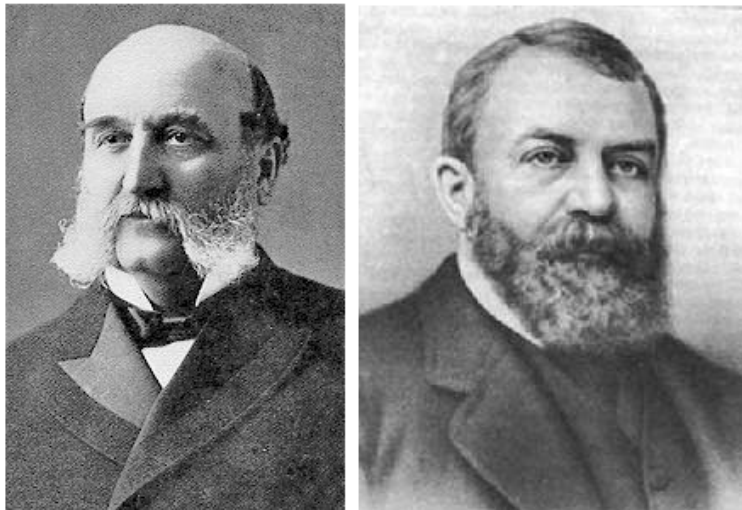
was betaalbaar voor Jan Modaal. Ten tweede: het was een gemakkelijk instrument. Het werd niet gauw vals. Anno 1900 was er geen radio, en men had geen toon om zich op te richten als men iets zingen wilde, behalve het geluid van de kerkklok en het orgel op zondag. Een betaalbaar keyboard, wat er bovendien nog goed uitzag als meubel, veranderde dat. Met name protestanten zetten zo'n harmonium in huis. Over het algemeen hadden ze een beperkte muzikale oriëntatie. Ze kenden de psalmen en die melodietjes speelden ze dan. De mensen met iets meer onderricht wisten er nog wel een melodietje van Bach uit te knorren.

Het meest geëigende genre om op een harmonium te spelen is een bepaald soort religieuze muziek. In Amerika spreekt men van Gospel Hymns. Dat is een stijl die opkomt na, laat ik zeggen, 1848. In Europa hitte Karl Marx de arbeiders op tegen de bazen, Nederland had net een grondwet, en aan beide kanten van de oceaan

ontdekte men het spiritisme. Ogenschijnlijk heel verschillende dingen, die wel één ding gemeen hebben: de emancipatie van een brede bevolkingsgroep, die daarvoor nog aangeduid werd als 'gepeupel'. De gewone man werd van een anoniem massa-wezen tot een volwaardig burger met recht op eigen bezit en een individueel bestaan. Daarvan is de opkomst van Gospel ook een uiting. In tegenstelling tot de bestaande Hymn (Psalm) is het geen ritueel verplichte mantra in een gregoriaanse toonladder. De teksten gaan over persoonlijke gevoelens als angst, verlangen en vertrouwen in God. De boodschap is onveranderlijk positief: al is het nog zo moeilijk op aarde, dankzij de Genade Gods gloort er een betere toekomst, meestal op de Jongste Dag of in het Hiernamaals. Het zijn liedjes in majeur met een aantal coupletten, elk gevolgd door een refrein. Simpele akkoorden in vierkantjes. Een schema dat vandaag de dag in nog vrijwel alle popmuziek gehanteerd wordt.

De persoon die naar mijn weten voor het eerst internationaal furore maakte met zijn gospels achter het harmonium, was Ira Sankey (1840-1908). Sankey is de Bob Dylan van de vroege gospel. In de 60-er jaren van de 19e eeuw diende hij in de burgeroorlog. Volgens de legende redde hij daar zijn leven door op het moment dat een vijandelijke strijder hem neer wilde schieten, een prachtig lied (Veilig in Jezus' Armen) aan te heffen. Na die tijd werd hij een veelgevraagd artiest. Zijn publieksplatform vond hij bij de spirituele Christenen van zijn tijd. Zijn carrière kwam in een stroomversnelling toen hij in 1870 zong op een bijeenkomst van de evangelist Moody.

Dwight Moody (1837-1899) is een verhaal apart. Geboren in een straatarm gezin in New England had hij als tiener de droom om zich maatschappelijk op te werken en \$ 100.000 te verdienen. Hij ging bij een oom in Boston in een

Sankey & Moody (in die volgorde op foto)

schoenmakerij werken, maar vond al snel een andere baan waarmee hij beter kon verdienen. Op zekere dag werd hij gegrepen door het evangelie en vanaf die tijd nam z'n leven een andere wending. "He never reached his goal of earning 100,000 dollars, but he laid much more aside in heaven in God's bank account" (Petersburg Gospel

Center, 2004). Uiteindelijk zou hij dus zijn rijkdom vergaren op het geestelijk vlak, maar ook de kassa bleef rinkelen. Het duo Sankey en Moody is mooie illustratie van protestanten die ambitieus ondernemerschap naadloos weten te koppelen aan een mystiek visioen. Moody richtte 3 religieuze organisaties op die via betalende leden inkomsten wisten te genereren. Sankey gaf goed verkopende bundels van zijn liederen uit. Van de opbrengsten kon hij meer dan rondkomen. Tot het einde van de 19e eeuw heeft het duo met circus-achtige tenten door Engeland, Schotland en de VS getoerd. Sankey galmde bij het harmonium, waarop hij zichzelf begeleidde met simpele akkoorden. Moody hield preken en bad met de menigte. Ze hebben 100 miljoen mensen onder hun gehoor gehad en zo'n miljoen bekeerd. Bizarre aantallen als men bedenkt dat er tot 1920 geen radio bestond. Het zegt iets over de maatschappelijke inpakt van deze evangelisatie, die met een hoog spektakelgehalte en weinig theologische ballast de collectieve emotie wist te beroeren. Van Ira Sankey is een opname bewaard gebleven van het lied dat hij zong in 1899, het jaar dat Moody stierf: *God be with you 'till we meet again*. Te vinden op mijn website <http://home.planet.nl/~vlaming.hmi> onder "Mijn muziek/Johannes de Heer".

De geschiedenis van de Gospel Hymn en de manier waarop die in Nederland terecht gekomen is volgt een kronkelend pad. In 1877 trad in Utrecht, Leeuwarden, Sneek en Goes een Amerikaans negerkoortje op, de Fisk Jubilee Singers. Met name in de hervormde hoek vond deze muziek een welwillend oor. "Het is de natuur," schreef de Leeuwarder Courant, "die in deze zangers een muzikale gave heeft gelegd: hun zangen zijn ongekunsteld en eenvoudig, ofschoon sommigen niet van eentonigheid zijn vrij te pleiten." In hetzelfde jaar publiceerde dominee C.S. Adema van Scheltema een Nederlandse vertaling van 104 Jubilee-liederen. Dezelfde Adema van Scheltema zou zich in de jaren daarna, behalve voor de drankbestrijding, blijven inzetten voor de vertaling en popularisering van de Amerikaanse opwekkingsmuziek in Nederland. En hij schreef ook zelf liedjes, waarvan *Scheepke onder Jezus'* hoede de bekendste is.

In het boek van Jan Smelik, *Eén in lied en leven, het stichtelijke lied bij Nederlandse protestanten tussen 1866 en 1938* (proefschrift 1997), wordt deze ontwikkeling tot in de kleinste details beschreven en geplaatst binnen de context van de Hollandse verzuiling. Smelik constateert dat het Amerikaanse genre in de loop der tijd de geestelijke markt overneemt, en invloeden uit omringende landen als Duitsland of Frankrijk ver achter zich laat. Waar ligt dat aan? Misschien zijn de Amerikaanse hits gewoon de beste in het genre, door dat vleugje neger-invloed wat ze extra peper geeft. Het gaat tenslotte om pakkende melodietjes die snel meegezongen kunnen worden, en op een simpele manier de emoties aanspreken. Het repertoire staat nog goeddeels in het teken van de geloofsbeleving en is niet, zoals de latere popmuziek, een waardevrij consumptieproduct van de muziekindustrie. Misschien daardoor zijn deze deuntjes vaak afgedaan als religieuze kneuterigheid, met een hoog padvindergehalte. Als men het al ooit als kunst zou willen zien, is het wel met een hele kleine k. De liefhebbers van klassieke muziek halen hun neus voor op voor deze muziek, en de historicus van de popmuziek is gewend om z'n verhaal te laten beginnen bij de echte blues van de negers of de oorsprong van de jazz. Ook bij de godsdiensthistorici zijn deze gezangen nauwelijks meer dan een voetnoot.

Ik heb het boek van Smelik met veel plezier gelezen. En het was fijn was dat ik de schrijver 10 jaar na zijn promotie blij kon maken door het bovengenoemde mp3-tje van Sankey naar hem toe te mailen. Vreemd genoeg komt zo een bron van eind 19e eeuw pas vrij in het begin van de 21e eeuw...

Het is dan ook geen muziek die ooit bedoeld is om uit te voeren voor een publiek zoals in een concertgebouw of een theater. Eigenlijk is er geen onderscheid tussen artiest en publiek. De familie die rond het harmonium staat, zingt mee en ervaart op hetzelfde moment de kracht van het gezamenlijke. Het hoeft geen hit te worden. Wat betreft Nederland is de schatting dat er rond 1950 zo'n miljoen harmoniums in woonkamers staan. Heel veel op boerderijen. En als daar hier te lande iemand beter van is geworden, is het wel Johannes de Heer. Johannes begon in 1898 een harmoniumhandel en gaf de bladmuziek daarvoor uit. Met die

bladmuziek is hij rijk geworden. Zijn muziekwinkels bestaan nog steeds in Sliedrecht en Rotterdam. Tegenwoordig zit de firma in keyboards en diverse digitale apparatuur. Maar met de nadruk op orgels, toetsen en lesmateriaal is men redelijk dicht bij de oorspronkelijke 'core-business' gebleven.

Vanaf de 20-er jaren gaat De Heer zijn muziek zelf uitvoeren, op grammofoonplaten en rechtstreeks op de radio. Daarmee creëert hij een nieuwe markt. Terwijl bladmuziek alleen gehoord kan worden door het zelf te spelen, kun je een grammofoonplaat gewoon opzetten en vervolgens in de luie stoel gaan zitten. De gospel wordt een consumptieproduct. Dat is een revolutionaire vernieuwing.

Voor de elite in de steden is er van af de tiener jaren van de 20e eeuw al wat aan amusementsmuziek op 78 toeren of cilinders van het Franse Pathé-label (chanson, operette, klassiek), maar voor de gewone man is dat nog niet binnen handbereik. Met name het calvinistische volksdeel is afkerig van dat werelds vermaak. Daar zat een gat in de markt, dat De Heer op zeer creatieve wijze opvult. Hij schept een genre dat in Nederland nog niet bestaat. In een gesprek met Trouw-redacteur Lodewijk Dros heb ik de muziek getypeerd als "De Blues van de Kleine Luyden". Van deze oer-Hollandse blues is hij zo'n 50 jaar het onbetwiste boegbeeld geweest. En in moderne reclametermen zou je kunnen zeggen, dat hij op onnavolgbare wijze zijn producten heeft weten te combineren met gadgets en lifestyle. Een Rotterdamse jongen, een stijve hark, een geslepen handelaar, een evangelist, een componist, een uitvoerend muzikant met een eigen label, een schrijver van talloze boeken, en de oprichter van diverse verenigingen die nog steeds bestaan. Een van God gezondene?

Van alle markten thuis

Wie was Johannes de Heer? Op 23 mei 1866 wordt hij te Rotterdam geboren als zoon van een smid. Als kind heeft hij al een fascinatie voor muziek. Kleine harmoniums zijn in die tijd al tegen een redelijke prijs te koop, en hij krijgt een zogenaamd "serafijn-orgeltje" zonder registers. Een kennis van zijn vader, een scheepsbouwer, geeft hem wat aanwijzingen, maar al heel snel kan die hem weinig verder helpen. De kleine Johannes leert zichzelf de noten te lezen en te schrijven. Als tiener gaat hij in een muziekhandel werken, en op zijn twintigste wordt hij eerste bediende bij de muziekfirma Alsbach & Co. Drie jaar later trouwt hij. Hoewel van huis uit Nederlands Hervormd, is hij niet erg actief in zijn geloofsleven. Dat verandert als hij in 1896 zijn oudste dochtertje naar het graf moet brengen. Hij belandt in een crisis, maar krijgt dan via het geloof ineens een nieuw inzicht in de diepere zin van het leven. Dat zal z'n verdere loopbaan bepalen. Hij sluit zich aan bij de evangelisatiekring Jeruël, en ontmoet Zevendedags Adventisten die de zaterdag in plaats van de zondag als geheiligde dag vierten. Hij zegt zijn baan bij Alsbach op en begint in 1898 z'n eigen muziekhandel, met een expliciet religieuze oriëntatie. Hij verkoopt harmoniums, bladmuziek en geeft orgelles. In 1902 breekt hij met de Adventisten, die hij uiteindelijk beschouwt als te sektarisch. Maar hij heeft er wel veel van geleerd. Als muziekhandelaar is het hem opgevallen dat een goed liedboek ontbreekt. Iets in hem zegt dat daar vraag naar is.

Het kan geweest zijn in het vroege voorjaar van het jaar 1903, dat ik bij het bijbellezen tijdens de maaltijd bijzonder bepaald werd bij de woorden in 1 Kon. 5:9: "Ik zal het op vloten over de zee doen voeren ... en gij zult het wegnemen; gij zult ook Mijn wil doen, dat gij Mijn huis spijs geeft." (...) Zou ik naar Engeland moeten gaan om iets te halen? (...) Op zekere dag bevond ik mij weer in Londen en ging daar als gewoonlijk eens snuffelen in de Paternoster Row, de bekende buurt waar bijna huis aan huis boekwinkels zijn. Voor een winkelraam ontdekte ik een muziekbundel: "Victory Songs", bevattende 801 liederen en koren, gecartonneerd voor f 1,50." (JdH, 1955)

Dadelijk begint hij aan de samenstelling van een zangbundel voor Nederlandse bodem. Aan het einde van het zelfde jaar is hij er mee klaar. 673 nummers in één band. Over de datering bestaat enige onduidelijkheid, want elders ("Ik zal

gedenken") wordt van het jaartal 1904 gesproken. Over het bedrag dat hij in de uitdragerij betaald heeft (f1,50), is hij echter zeker. Veel liedjes voor weinig geld. Hoe dan ook is het bewerken, vertalen, arrangeren, op noten schrijven en redigeren van twee songs per dag over een jaar, en daarbij ook nog een bedrijf draaien, een fenomenale prestatie. In muzikale en literaire kringen denkt men daar anders over. Men vindt het maar een prutswerk. Johannes van zijn kant heeft geen enkele boodschap aan de mening van de elite. In zijn eigen woorden: "Gods kudde bestaat niet uit giraffen. Men moet het voedsel niet te hoog hangen". Zijn bundel is voor de gewone man, en als

zodanig wordt het een enorm succes. Commercieel zit hij in een riante positie. De muziek is geschreven voor het harmonium. En het is gemakkelijk te leren. daar hij zowel op de markt van het instrument als van de muziek de belangrijkste speler is, stroomt het geld binnen.

De persoonlijkheid van deze Rotterdammer heeft bij velen een bepaald gevoel van ongerijmdheid opgeroepen. Wat was hij voor een man? Een stijve calvinist, een geslepen zakenman, of een visionaire persoonlijkheid? Allemaal. Telkens weer zien we de vreemde mengeling van een kruideniersachtige handelsgeest, een naïef enthousiasme en een perfecte antenne voor de spirituele bewegingen van zijn tijd.

Als de zangbundel bij de drukker ligt, dringen er geruchten tot hem door van een mysterieuze opwekkingbeweging in Wales. Anders dan de evangelisatie van Shankey en Moody is deze opwekkingsbeweging van 1904 ongeorganiseerd en spontaan. Dagelijks worden op de raarste plaatsen zomaar mensen bezeten door de Heilige Geest. Binnen twee maanden bekeren zich meer dan zeventigduizend mensen tot Jezus. Pubs en voetbalstadions worden gesloten, omdat geen mensen meer komen. In de mijnen wordt gepreekt, in de kroegen wordt gebeden, in winkels knielen mensen neer om God aan te roepen. Het concentratiepunt van dit massaverschijnsel, dat later wordt gezien als het begin van de moderne pinksterbeweging, is een jonge mijnwerker, Evan Roberts. Het merkwaardige is dat deze Roberts van zichzelf geen enkele leiderskwaliteit heeft, en ook nauwelijks enig charisma. Als een soort medium is hij bevangen door de Heilige Geest. Ik heb op internet nog een geluidsopname van de man gevonden, waarop hij het een en ander roept. Hij bevindt zich bijna voortdurend in een trance-achtige toestand. God vloeit als het ware door hem heen. Dat houdt hij twee jaar vol. Daarna hij is opgebrand en verdwijnt in de anonimiteit. Later heeft hij nog wat gedichten in het Welsh geschreven, maar dat doet in deze context niet zo ter zake.

De opwekkingsbeweging trekt wereldwijd de aandacht, en ook Johannes de Heer besluit een kijkje te nemen. Hij trommelt wat geestverwanten op om hem te vergezellen. Ze nemen een draagbaar harmonium mee, en wanneer ze even niets te doen hebben, zetten ze die uit en beginnen te galmen. Wales wordt voor Johannes een bijzondere ervaring, compleet met een echt visioen. Op een witte muur ziet hij in vlammeende letters de al eerder genoemde tekst uit 1 Kon. 5:9 staan. Nu weet hij zeker dat ook hij, op zijn manier, een instrument in Gods handen is. Hij komt terug als een andere burger in een ander Nederland. De stijve handelaar in bladmuziek en harmoniums begint zich te ontpoppen als evangelist. In 1906 start hij met de zg. "tentzending". Te Apeldoorn wordt in aanwezigheid van koningin Wilhelmina de eerste tent, met een capaciteit van 2000 zitplaatsen, in gebruik genomen. Eigenlijk is hij een duo Sankey en Moody in één. Hij doet niet alleen de prediking, maar neemt tevens het muzikale gedeelte voor zijn rekening, zichzelf begeleidend op het onafscheidelijke harmonium.

Vreemd genoeg zijn deze bijeenkomsten nauwelijks emotioneel te noemen. Er is geen stemverheffing. Het gebed, de prediking en de zang worden bijna tot op de minuut getimed. Begint iemand uit de menigte spontaan en lang te bidden, dan grijpt Johannes gewoon in door er een lied in te knallen en het gebed de kop in te drukken. Hij houdt graag de regie in handen. Veel aandacht wordt besteed aan de logistieke voorwaarden. Voldoende auto's om alles mee te nemen. Op tijd opbouwen, op tijd afbreken, enz. Johannes de Organisator.

In 1919 richt hij de vereniging Het Zoeklicht op, met als orgaan het gelijknamige tijdschrift dat nog steeds bestaat, tegenwoordig ook met website. Een groot deel van het blad wordt aanvankelijk volgeschreven door – jawel, alweer – Johannes de Heer, de hoofdredacteur. In deze schrijfsels komen we hem tegen als een soort self-made theoloog, met bespiegelingen over het Duizendjarig Rijk en de manier waarop volgens hem de Bijbel gelezen dient te worden. In 1922 komen de eerste Maranatha-conferenties en ook hier is De Heer van de partij. Op de wijs van het Wolga-lied heeft hij een song gemaakt: "Vol verwachting blijf ik uitzien". Maranatha blijft ons wachtwoord – Amen ja, heer Jezus kom.

In april 1924 houdt hij z'n eerste praatje voor de Hilversumsche Draadlooze Omroep. En op 15 november van dat jaar wordt de NCRV opgericht, door enkele dominees die geïnspireerd zijn door de radio-uitzendingen van Johannes de Heer. Bij de NCRV blijft hij nog vele jaren lang te beluisteren, als prediker en als uitvoerder van zijn liederen. Een muzikaal talent is hij echter allerm minst. Zijn vrouw, die een goede zangstem gehad moet hebben, geeft hem aanwijzingen, maar de resultaten zijn er niet naar. Zijn dictie is houderig, de timing blijft stroef, en zijn microfoontechniek is ronduit abominabel. Soms springt de naald bijna letterlijk uit de groef. Zo kwam er ooit een brief uit Engeland van iemand die daar het signaal van de Hilversumsche Draadlooze Omroep kon opvangen, en zich nieuwsgierig afvroeg: "Who's that singing goat?" Toenmalig NCRV-directeur Van der Deure was zelf niet zo gecharmeerd van de religieuze solo-zang die dit bestuurslid in zijn "liederenuurtje" ten beste gaf. Maar uit andere correspondentie werd toch wel duidelijk dat vele, vooral oudere luisteraars bijzonder op die muziek gesteld waren. Blues klinkt niet altijd mooi. En de liederen van Johannes kwamen wel uit het hart, dat kun je duidelijk horen. Dus liet Van der Deure het maar begaan, zij het met tegenzin.

De Heer is in deze tijd ook regelmatig in de studio (vermoedelijk zijn eigen studio) te vinden voor het opnemen van grammofoonplaten, oorspronkelijk op 78 toeren. Later zijn er van deze opnames door zijn vereniging Het Zoeklicht 45 toeren EP's uitgebracht, onder de titel "Johannes de Heer zingt". Met begeleiding van harmonium, cello en bromstemmen. zo staat het op de hoes van de eerste plaat uit de 45-toeren serie vermeld. Op de tweede plaat doen er ook een pianist, een violist en

een paar trompettisten mee. En wederom bromstemmen. Ik heb tot op heden nog weinig zicht op de bezetting van zijn "band". Wie speelde de cello, wie was de violist, en vooral: wie zijn de geheimzinnige "bromstemmen"? Nauwkeurige analyse zou wel eens kunnen uitwijzen dat de bromstemmen allemaal JdH zelf zijn, net zoals de Smurfen bij Vader Abraham. En aan de timing te horen zou je denken dat hij ook de piano speelt. De speler(s) van cello en de viool blijft (blijven) in duister gehuld, en dat is maar beter ook. Zo heb ik eens een foto gezien van zijn harmonium met daarop een fotolijstje met een gezicht dat bij het inzoomen verdacht veel leek op de smoel van Johannes de Heer. Ik verdenk hem van een bepaald narcisme.

Toch heeft hij niet alles alleen gedaan. Evenals Speenhoff scheen hij regelmatig samen met zijn vrouw evangelische duetten te zingen. Blijkens getuigenverklaringen heeft dat best mooi geklonken. Helaas heb ik daarvan nooit opnames gehoord.

Vanaf 1924 tot 1940 treedt De Heer 155 maal voor de radio op: 57 maal voor morgenwijdingen, evangelisatie-uurtjes en Maranatha-conferentietoespraken en 98 maal voor de zogenaamde liederenuurtjes. Met de Duitse bezetting verandert alles. Vanaf het begin af ziet hij het nationaal-socialisme als een verfoeilijk fenomeen, met name vanwege het antisemitisch karakter ervan. Het Zoeklicht stopt een paar jaar met verschijnen. De oude Rotterdammer, zelf geen Jood, overleeft de oorlog zonder deportatie of concentratiekamp. Maar na de bevrijding komt hij niet terug op de radio. Er waait dan opeens een andere wind in omroepeland. Mynko Geerink Bakker, universitair afgestudeerd musicoloog, wordt in 1946 hoofd van de muziek-afdeling bij de NCRV, en hij gooit Johannes uit de programmering. Een jaar daarna krijgt De Heer een hersenbloeding, waardoor zijn spraakvermogen aangetast wordt, en hij zich gaat beperken tot het schrijven van theologische traktaten en memoires. Uit deze tijd stamt ook zijn boek "Het Joodsche Vraagstuk". Daarin komt de staat Israël ter sprake (die dan nog niet bestaat,) het Islamitisch extremisme, en de banden van de toenmalige Mufti van Jeruzalem met de nazi's. Hij gaat uitgebreid in op de Balfur-declaratie van 1917. Zijn referenties zijn historisch correct, maar zijn conclusies zou men tegenwoordig betitelen als christelijk fundamentalistisch.

Het is niet zinvol om dat soort beschouwingen met terugwerkende kracht te evalueren vanuit de hedendaagse situatie. Politieke polarisatie zou hem tegen de borst stuiten. De Heer was wars van elke vorm van populisme, massa's bespelen of gemakkelijk scoren. Ondanks zijn bijna bezeten gedrevenheid en zijn eigengereide karakter is hij altijd een echte Nederlander gebleven. Hij is nooit uit zijn oorspronkelijke Hervormde Kerk gestapt om een nieuw geloof te beginnen. Hij dacht in een andere dimensie. Daar heeft hij nog bij het leven de erkenning voor gekregen. Op z'n 90e verjaardag stuurt de Synode van de Hervormde Kerk hem een gelukwens, met dank voor zijn "getuigenis aangaande de Wederkomst van Christus en de bereidheid om met blijdschap zijn toekomst tegemoet te gaan". Naar het oordeel van de Synode heeft hij meegewerkt aan "een nieuw verstaan van de bijbelse boodschap". 16 maart 1961 overlijdt hij, na een kort ziekbed, op de gezegende leeftijd van 94 jaar.

Ik zie een poort wijd open staan

Ik ben lid van de Fanclub van Johannes de Heer. De fanclub is opgericht door twee mannen op Texel, die eind 2004 een grammofoonplaatje vonden waarop hij zelf zong. Ze zetten het op en hoorden de persoon JdH zelf, zich begeleidend op een kreunend harmonium. Dat is op CD gezet.

Ik kende hem alleen maar van zijn liedbundel, de partituren en de manier waarop hij bij ons thuis en in de kerk werd geïnterpreteerd. Bij de rouwdienst van m'n vader in 1989 werd het lied: *Ik zie een poort wijd open staan* gezongen. Ik zal me altijd de ontroering herinneren zoals ik het naast m'n broer stond mee te zingen in de kerk. De psalmen en de rest was obligate kost en deed niks. Een kwestie van uitzitten. In 2005 is mijn oom Martinus, de jongere broer van mijn vader overleden. Hij was mijn naam-oom. Weer werd dat lied *Ik zie een poort* gezongen in de rouwdienst, en weer werkte het. Het is dus niet zomaar iets. Ik ben de song in z'n oorspronkelijke vorm gaan zoeken op Internet. De muziek is van Silas Vail, en de tekst van een vrouw, Lydia Baxter, beiden Amerikanen. Ergens in Canada vond ik een Edison-cilinder te koop met een opname er van uit 1913: *A gate ajar*. Om de cilinder af te kunnen spelen, kocht ik, ook via Internet, in New York een fonograaf uit 1917. Toen ik de rol op de fonograaf zette, hoorde ik een schriftlezing uit Openbaring 21: 21-25 over het Nieuw Jeruzalem, harmoniumspel en een meerstemmig gezang. Alles viel op zijn plaats. Ik pakte mijn mandoline van de muur, speelde en zong het lied zoals ik het zelf voor me hoorde, als een blues a la Tom Waits.

Die open poort leidt tot Gods Troon / Gaat door laat niets u hind' ren...

Bij het zingen van die woorden bedacht ik me dat Internet ook een soort open poort is. Of die in alle gevallen tot Gods troon leidt is de vraag, maar er komt heel wat informatie doorheen stromen die vroeger nauwelijks toegankelijk was.

Ik weet niet of Johannes de Heer ooit die Amerikaanse fonograaf-opnames van de gospel heeft gehoord. In 1912 heeft de Edison Company wel geprobeerd voet aan wal te krijgen op de Europese bodem. Dat was niet met geestelijke muziek, maar met cabaret. Artiesten als Nap de la Mar en Speenhoff zijn destijds in een Amsterdamse studio opgenomen en uitgegeven op rollen van celluloid zowel als was. Maar een succes is dat niet geworden. De Europese markt ging steeds meer over naar het platte-schijf protocol: de 78 toeren-platen. In de 30-er jaren gaat de firma Joh. de Heer zelf in grammofoons, naalden en platen handelen. Ook heeft onze evangelist zijn eigen label, *Celestophone* gelanceerd. De schijven werden in Duitsland geperst. De platen die ik daarvan heb, kraken wel maar de commerciële formule is glashelder. Joh. De Heer is componist, uitvoerende, en rechthebbende van het label.

Kende hij de these van Max Weber? Was zijn tomeloze energie in dit aardse leven ingegeven door de predestinatieleer? Werkte hij zo hard om een teken van God te zien dat hij het Koninkrijk zou beërven? Laten we onze held zelf het woord geven:

In de godsdienstige kringen waar ik als kind verkeernd had, werd de vraag van het kindschap Gods altijd verbonden met de vraag of men wel uitverkoren was. Dat was één van de redenen

geweest die mij voor de godsdienst onverschillig hadden gemaakt. Overal om mij heen vond ik zuchtende mensen die hun leven lang tobden over de vraag of zij wel uitverkoren waren. En daar ik tot blijdschap was aangelegd, kon ik het in die kringen niet vinden. En mijn conclusie was: als ik toch moet uitverkoren zijn, ga ik nog wat van de wereld genieten.

Met andere woorden: het kan ermee te maken hebben, maar het lijkt niet de drijfveer. Deze man ontsnapt aan elk vakje waar men hem graag in wil plaatsen. Hij doet zich kennen als een religieus anarchist van het zuiverste water, zonder ambitie een sekte of een denominatie te stichten. Hij heeft zich nooit verbonden aan een ander dogma dan zijn eigen. Hij is anders, oorspronkelijk, en succesvol in zijn tijd geweest.

"Met vlotten van overzee halen". Johannes de Heer haalde 100 jaar geleden, op zijn manier de Amerikaanse muziek Nederland binnen. Religieuze muziek, gospel hymn. Hij was niet de eerste: Adema van Scheltema was hem voorgedaan. Johannes was echter geen dominee, maar een evangelist en een koopman: een naadloze verbinding van een protestantse ethiek en een kapitalistische intuïtie. Later zou de wereld overspoeld worden door andere producten uit Amerika: muziek, ideologie en technologie. In de loop van de eeuw zou zelfs bijna alles op cultureel gebied uit Amerika komen, inclusief films, trends, en zelfs de taal om de dingen te zeggen. De vlotten werden vliegtuigen, de communicatie ging verlopen via radiotoestellen en telefoons, en weer later via computers en satellieten. Maar eigenlijk is er verder weinig veranderd. Zelfs zijn (waan)denkbeelden over het 1000-jarig rijk hebben nu in de VS meer aanhang dan ooit, en zijn liedbundels worden nog steeds volop verkocht.

Verzoening, vervulling, verwachting, staat op het T-shirt van de fanclub. Dat de herinnering aan Johannes de Heer voortleef. Al zijn muziek worde gesampled, zelfs al springt de naald soms bijna uit de groef.

Amsterdam, 11 november 2006